

BUITENLANDSE TIJDSCHRIFTEN¹

Sommige tijdschriften hebben hun naam niet mee. Een collega aan wie ik een verwijzing naar een artikel in het *Accounting Historians Journal* gaf, nam ongezien aan dat het hier wel om een vreselijk saai tijdschrift moest gaan. Dat de geschiedenis van boekhouden spannend kan zijn, blijkt uit Rob Bryer, 'The Roots of Modern Capitalism: A Marxist Accounting History of the Origins and Consequences of Capitalistic Landlords in England', in: *Accounting Historians Journal* 31 (2004) 1-56. In de recente historische literatuur wordt de economisch rationele mens steeds verder terug in de tijd geprojecteerd. Zo vroeg als we economische activiteiten kunnen meten, blijken die steeds weer economisch rationeel geweest te zijn. Bryer verzet zich daartegen en toont met de weinige bewaard gebleven boekhoudingen in de hand aan dat er rond 1750 een belangrijke verandering optrad in de manier waarop op het Britse platteland tegen het rendement van investeringen aangekeken werd. Dubbel boekhouden komt op. Beslissingen over investeringen worden rationeler genomen. Bryer schrijft, nu met Marx in de hand, deze veranderingen toe aan de invloed van de grondbezitters.

Saaie of niet saaie tijdschriften, over verschillende thema's die al eerder in deze rubriek aangeduid zijn, blijven interessante bijdragen verschijnen. Bijzonder duidelijk is dat het geval over globalisering, dat hier daarom eerst – en ruim – aandacht krijgt. Vervolgens wordt gewezen op artikelen over gilden en over seksualiteit. Daarna wordt een selectie uit de oogst van artikelen over Nederlandse geschiedenis gepresenteerd. Het overzicht besluit met een paar ontwikkelingen op het niveau van het tijdschriftenwezen.

¹ Zonder enige claim op volledigheid wordt geattendeerd op: *review*artikelen, artikelen over Nederlandse onderwerpen verschenen in buitenlandse bladen, op voor bepaalde bladen kenmerkende ontwikkelingen en op spannende bijdragen. Het betreft in hoofdzaak tijdschriftafleveringen die op de planken verschenen tussen begin 2004 en april 2005. Veel steun werd ondervonden van besprekingen in een tijdschriftengroep waarvan behalve de auteur deel uitmaken Karel Davids, Wantje Fritschy, Marjolein 't Hart, Leo Lucassen, Jeroen Touwen en Peer Vries.

Globalisering

Het *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* – waarover in deze rubriek al vaker goede dingen te melden waren – heeft een goed themanummer (2003) 2 over *Globalisierung*.² Het opent met C. Christian von Weizsäcker, ‘Zur Logik der Globalisierung’, in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* (2003) 2, 11-18 en Juergen B. Donges, ‘Aktuelle Kontroversen in der Globalisierungsdebatte’, in: *idem*. Hierin wordt de gangbare neoklassieke economische theorie over globalisering kort uit de doeken gedaan. Niet nieuw, maar goed als introductie op het debat, en geruststellend voor wie graag gelooft dat we in de beste van alle denkbare werelden leven.

Dennis O. Flynn en Arturo Giráldez, ‘Path dependence, time lags and the birth of globalisation: A critique of O’Rourke and Williamson’, in: *European Review of Economic History* 8 (2004) 81-108 reageert op een artikel dat eerder in deze rubriek besproken werd.³ O’Rourke en Williamson zijn van mening dat globalisatie pas na 1820 echt op gang komt. Dan zien zij prijsconvergentie op wereldschaal optreden. Flynn en Giráldez vinden de stichting van Manilla als een Spaans entrepôt in 1571 doorslaggevend. Voor die tijd was er wel intercontinentale handel, maar geen directe verbinding tussen Amerika en Azië. Ook stellen zij de standaardvisie op de globale economische verhoudingen ter discussie. Het verhaal wil dat Europa zo weinig producten had die China interesseerden, dat er een voortdurende stroom van zilver Oostwaarts moest vloeien om de Chinese producten te kopen. Flynn en Giráldez merken op dat goud in de andere richting vloeide, en zien nog weer andere stromen van koper en cowry schelpen. Omdat de vier belangrijkste soorten geld niet één richting opvloeien, is er ook niet sprake van één geweldig overschot op de Chinese handelsbalans. Er was in China gewoon vraag naar zilver. De handel in zilver beschouwen ze dus gewoon als handel en de convergentie van de wereld zilverprijzen rond 1640 en 1750 als aanwijzing van globalisering. Ook verschillen Flynn en Giráldez van mening met O’Rourke en Williamson over

2 Ook de volgende themanummers snijden onderwerpen aan die algemeen in de belangstelling staan: (2004) 1 handelt over dwangarbeid onder het nationaal-socialisme en (2004) 2 over markten in preïndustrieel Europa. Dat onvrije arbeid in de belangstelling staat blijkt bijvoorbeeld ook uit een themanummer van *Comparativ* 13 (2003) 4 over ‘Menschenhandel und unfreie Arbeit’ en van *Geschichte und Gesellschaft* 31 (2005) 1 over ‘Arbeitseinsatz und Zwangsarbeit im besetzten Europa’ en uit Steve de Castro, ‘Wrong Incentives for Growth in the Transition from Modern Slavery to Firms and Labour Markets: Babylon Before, Babylon After’, in: *Social and Economic Studies* 53 (2004) 2, 75-116 en David Meredith en Deborah Oxley, ‘Contracting convicts: The convict labour market in Van Diemen’s Land 1840-1857’, in: *Australian Economic History Review* 45 (2005) 23-44. De mix van onvrije en vrije arbeid vormt het onderwerp van Peter Temin, ‘The Labor Market of the Early Roman Empire’, in: *Journal of Interdisciplinary History* 34 (2004) 513-538.

3 Zie TVSG 29 (2003) 98.

de vraag hoe dik een handelsstroom moet zijn om relevant te zijn voor globalisatie. Na 1750 zien zij nog een derde door thee en opium gedreven wereldwijde cyclus. Kevin H. O'Rourke en Jefferey G. Williamson, 'Once more: When did globalisation begin?' in: *European Review of Economic History* 8 (2004) 109-117 antwoorden wat onbevredigend met een cirkelredenering. Hun definitie van globalisering vereist dat er 'world commodity price convergence' optreedt. Omdat ze zilver niet als een commodity zien, blijft globalisering pas na 1820 optreden. O'Rourke en Williamson berekenen dat de groei in de intercontinentale handel tussen 1500 en 1799 gemiddeld 1,06 procent per jaar was en tussen 1800 en 1992 gemiddeld 3,70 procent. Er lijkt dus wel degelijk een kwalitatieve verandering in de vroege negentiende eeuw op te treden. Maar Flynn en Giráldez overtuigen dat er voor 1800 essentiële stappen gezet worden, die zinnig als globalisering gezien kunnen worden.

Ulrich Pfister, 'Die Entstehung der europäischen Weltwirtschaft (ca. 1450-1850): ein endogenes Modell', in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* (2003) 2, 57-81 kiest duidelijk ook voor globalisatie die al lang vóór 1820 begint. Hij opteert voor het beginjaar 1450, als Venetië de eerste economische grootmacht van Europa is. Pfister probeert het globale succes van de Europese economie uit binnen-Europese variabelen te verklaren. De ontdekking van Amerika is in zijn betoog niet doorslaggevend, omdat de marktstructuren niet veranderd worden. Pas het opkomen van de Braziliaanse suikercultuur met behulp van Afrikaanse slaven tegen het eind van de zestiende eeuw is een structuurverandering. Een belangrijke stap is wel de opkomst van de Republiek. In sommige opzichten vindt Pfister die niet wezenlijk anders dan de voorafgaande bloei van Venetië. Beide kennen grootschalige import van grondstoffen voor lokale bewerking, een commerciële landbouw en voedselvoorziening en trek van zowel vee als arbeidskrachten over langere afstanden. Cruciaal vernieuwend is het aandeel van de Republiek in financiering en organisatie van de handel in *cash crops* als specerijen uit Azië (om Kaap de Goede Hoop in plaats van via de Middellandse Zee) en van tabak en suiker uit het Caraïbisch gebied. De prijzen van peper, tabak en suiker op de wereldmarkten dalen sterk en het debiet wordt navenant vergroot. Bovendien acht Pfister de bulkhandel in goederen met beperkte waarde (als hout, graan, textiel, wijn, haring) van belang. De Republiek moet het op de lange duur echter afleggen tegen nationale economieën met een grotere thuismarkt. Hoezeer de economische positie van de Republiek inderdaad tot wereldwijde verschijnselen leidt, wordt geïllustreerd in Jan Lucassen, 'A Multinational and its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595-1795', in: *International Labor and Working-Class History* (2004) 66, 12-39. Het artikel maakt deel uit van een themanummer over 'Global Labor History'. Lucassen geeft een overzicht van hoeveel vrije Europeanen, vrije en onvrije Aziaten en onvrije Afrikanen de *voc* in dienst had, en waar. Vervolgens gaat hij op zoek naar klassenstrijd tussen de matrozen en soldaten en hun officieren, en vindt daarvan

weinig sporen. Er is wel ontevredenheid, maar de meeste ernstige conflicten aan boord zijn ruzies tussen personeelsleden onderling. Erik Goebel, 'Danes in the Service of the Dutch East India Company in the Seventeenth Century', in: *International Journal of Maritime History* 16 (2004) 77-93 beschrijft een van de groepen vrije Europeanen die de voc rekruteerde. Veel Denen en andere Scandinaviërs dienden in de voc. Goebel beschrijft kort de ervaringen van vier van hen. In één geval, Jens Mortensen Sveigaard, is dat op basis van een onuitgegeven manuscript in de Koninklijke Bibliotheek van Kopenhagen.

Misschien niet helemaal globaal, maar in ieder geval meer dan Europees is een mooi themanummer van *Journal of Interdisciplinary History* 35 (2004/5) 3, over 'Poverty and Charity: Judaism, Christianity, and Islam'. De meeste studies naar middeleeuwse armoede en liefdadigheid richten zich louter op het Christendom. In dit themanummer komen ook de Islam en de Joodse impulsen in het vizier, en wordt bijvoorbeeld gewezen op de Byzantijnse wortels van het hospitaal.

Rainer Fremdling, 'European Foreign Trade Policies, Freight Rates and the World Markets of Grain and Coal during the 19th Century' in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* (2003) 2, 83-98 houdt vast aan de traditionele analyse van een essentieel element van de globalisering in de negentiende eeuw. Toenemende vrijhandel en technologische verbeteringen in transport maakten dat de handel veel meer toenam dan de productie. Wereldprijzen convergeerden. Karl Gunnar Persson, 'Mind the gap! Transport costs and price convergence in the nineteenth century Atlantic economy', in: *European Review of Economic History* 8 (2004) 125-147 probeert juist aan die traditionele visie te morrelen. Het verschil tussen de graanprijzen in New York en Londen nam wel af, maar sterker dan de daling in transportkosten. Ook havenkosten en verzekering daalden, maar dat is allemaal niet genoeg om de afname van het prijsverschil geheel te verklaren. Persson meent dat we in de toekomst elders moeten kijken, maar komt er niet helemaal uit waar dat dan is.

In dezelfde aflevering voert Timothy J. Hatton, 'Emigration from the UK, 1870-1913 and 1950-1998', in: *European Review of Economic History* 8 (2004) 149-169 een interessant gedachte-experiment uit. De periode tot 1913 staat bekend als een periode van toenemende globalisering, en die na 1950 opnieuw. Daartussen waren de grenzen voor goederen en mensen veel meer gesloten. Waarom is er na 1950 niet een even grote migratie vanuit Europa naar Canada, de vs en Australië ontstaan als in de negentiende eeuw? Hatton komt tot de conclusie dat die er wel gekomen zou zijn, als de ontvangende landen niet al vanaf de late jaren zestig hun grenzen minder open waren gaan stellen voor immigranten uit Europa. In de vs was een dergelijke beperking het gevolg van de invloed van twee sociale bewegingen: de vakbeweging keerde zich tegen immigratie en de burgerrechtenbeweging tegen de bevoordeling van witte immigranten in het quota-systeem. Voor de migratie uit Groot-Brittannië maakte het maar twintig jaar verschil. Tegen 1990 was de economische

drijfveer voor deze migratiestroom verdwenen en zou de migratie hoe dan ook verdampt zijn. Het is wel aannemelijk dat een dergelijke analyse voor Nederland tot sterk vergelijkbare uitkomsten zou komen.

Dat er in de afgelopen decennia globalisering is opgetreden, is onomstreden. Maar dat geldt niet voor de gevolgen ervan. Veelal wordt aangenomen dat steeds meer werk betaald wordt. De dagelijkse ervaring lijkt dat te bevestigen: iedereen heeft het druk, druk en de klacht dat mensen niet meer te porren zijn voor vrijwilligerswerk is algemeen. Het is daarom verrassend te leren dat die indruk niet bevestigd wordt door tijdsbestedingonderzoek. Colin C. Williams, 'The Myth of Marketization. An Evaluation of the Persistence of Non-Market Activities in Advanced Economies', in: *International Sociology* 19 (2004) 437-449 laat zien dat de tijd besteed aan onbetaald werk zoals huishoudelijke arbeid, zorg, boodschappen en klusjes vergeleken met betaald werk niet afneemt. Tijdbudgets in de laatste 40 jaar van de twintigste eeuw verzameld in westerse landen laten zien dat in het ene land betaald werk wat toeneemt, in het andere land onbetaald werk. In Nederland was in 1974-84 56 procent van al het werk onbetaald en na 1985 58 procent. Meer dan de helft onbetaald en toenemend is ook de uitkomst in Frankrijk, Groot-Brittannië en de vs. Williams laat een eenvoudige verklaring buiten beschouwing. Naarmate de loonkosten stijgen, wordt het inhuren van huishoudelijke hulp, een klusjesman of de schilder ook duurder, en wordt zelf-doen dus relatief voordeliger.

Ook op een ander vlak was het globale kapitalisme in de jaren 1960-2000 misschien minder in opmars dan we denken. Vaak bestaat het gevoel dat de economische politiek steeds meer gedictieerd wordt door de wetten van de markt, en er voor nationale overheden steeds minder keuzevrijheid bestaat. Christopher J. Kollmeyer, 'Globalization, Class Compromise, and American Exceptionalism: Political Change in 16 Advanced Capitalist Countries', in: *Critical Sociology* 29 (2003) laat zien dat er voor nationale staten in deze periode nog veel vrijheidsgraden waren. Sociale politiek – door Kollmeyer aangeduid als 'class compromise' – was nog mogelijk. Kollmeyer gebruikt de indeling van westerse staten in drie groepen, zoals voorgesteld door Esping-Andersen. In de Scandinavische sociaal-democratische landen en in corporatistische democratieën als Nederland nam de inkomensongelijkheid nog af.⁴ In de liberale democratieën, en vooral in de vs nam de ongelijkheid toe. Het aantal stemmers in verkiezingen liep overal van een hoog niveau wat terug, maar in de vs van een laag niveau sterker terug. Vakbondslidmaatschap nam

4 Kollmeyer vergelijkt de periode 1960-1972 met 1982-1992. In Nederland, en wel meer westerse landen, begon de inkomensongelijkheid juist in het begin van de jaren tachtig weer toe te nemen. Als de gelijkheid in de jaren 1960-1982 maar voldoende toegenomen is en de ongelijkheid na 1982 niet al te snel weer steeg, kan Kollmeyers vergelijking een afname van de ongelijkheid laten zien, terwijl toch in de tweede helft van zijn periode de gelijkheid weer afnam.

toe in de sociaal-democratieën, waar het toch al het hoogst was, bleef ongeveer gelijk in de corporatistische landen en daalde vrij sterk in de liberale landen, opnieuw het sterkst in de vs. De vierde maatstaf, het percentage burgers in de gevangenis, toont opnieuw de vs als uitbijter. In alle groepen landen bleef het percentage gevangenen vrijwel gelijk, iets onder de 1 promille. In de vs bleef het tussen 1960 en 1980 ook vrij stabiel, maar op een twee keer zo hoog niveau. Daarna steeg het tot 7 promille aan het eind van de eeuw. Kollmeyer ziet in een beperkt aantal gevangenen een maat voor de kracht van het klas-sencompromis. De elite hoeft kennelijk de onderliggende groepen niet mas-saal te onderdrukken. Maar het hoge aantal gevangenen in de vs vormt inmid-dels ook een manier om het werkloosheidscijfer te drukken, met 0,7 procent dus.⁵ Alles bij elkaar lijken het vooral de vs te zijn, waar het toch al zwakke klassencompromis bedreigd wordt door globalisering.

Gilden

Gary Richardson, 'Guilds, laws, and markets for manufactured merchandise in late-medieval England', in: *Explorations in Economic History* 41 (2004) 1-25 laat zien dat Engelse gilden in de Middeleeuwen geen monopolie konden uitoefenen in de handel in duurzame producten. Wel werden regels aan de productie gesteld, maar markten bloeiden en producenten uit verschillende gilden en plaatsen konden daar met elkaar concurreren. Het juridische apparaat om monopolies op de handel in een bepaald goed of gebied te verlenen, ontstond pas in de zestiende eeuw. Verwant met deze thematiek is Carlo Marco Belfanti, 'Guilds, Patents, and the Circulation of technical Knowledge: Northern Italy during the Early Modern Age', in: *Technology and Culture* 45 (2004) 569-589. In het vroegmoderne Europa vond de uitwisseling van innovaties, zo constateert Belfanti, veelal plaats door de migratie van mensen die de kennis ervan meedroegen. Gilden beschermden dergelijke geheimen binnen een stad. Octrooien van de stad gaven nieuwkomers het alleenrecht een innovatie toe te passen die zij met zich mee brachten. De beide elementen vulden elkaar aldus aan om de concurrentiepositie van de stad te versterken.

Maria R. Boes, "'Dishonourable" youth, guilds, and the changed world view of sex, illegitimacy, and women in late-sixteenth-century Germany', in: *Continuity and Change* 18 (2003) 345-372 beschrijft het uitstoten van vrouwen en onwettige kinderen uit Duitse gilden aan het eind van de zestiende eeuw.

5 Gegeven de hoogte van de westerse werkloosheidscijfers aan het eind van de eeuw is dit een verschil in de orde van grootte van tien procent van de werkloosheid. Dat is substantieel, maar de vs zakt daarmee minder plaatsen op de wereld werkloosheidsladder dan Kollmeyer suggereert.

De gevolgen worden zichtbaar in Sheilagh Ogilvie, 'Women and Labour Markets in Early Modern Germany', in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* (2004) 2, 25-60, 49 die laat zien dat vrouwen in Württemberg door de gilden in de informele sector gedwongen werden. Zij meent dat dat overal in Europa gebeurde, maar dat de positie van vrouwen wat beter was in die delen van Europa, met name de Lage landen en Engeland, waar minder beroepen in gilden georganiseerd waren of waar gilden meer vrouwen toelieten. In 'Guilds, efficiency, and social capital: evidence from German proto-industry', in: *Economic History Review* 57 (2004) 286-333 en 'How Does Social Capital Affect Women? Guilds and Communities in Early Modern Germany', in: *American Historical Review* 109 (2004) 325-359 werkt Ogilvie dit thema nader uit. In tegenstelling tot de meeste recente gilde-onderzoekers twijfelt Ogilvie aan de economische effectiviteit van gilden. Zij meent dat niet zozeer de kwaliteit van de goederen, als wel de uitsluiting van vrouwen gegarandeerd werd. Het begrip sociaal kapitaal gebruikt ze om de voordelen van gilden voor de mannelijke leden te illustreren. Zij ondersteunden daarmee hun privileges en status, maar schaadden vrouwen, en daarmee ook de economie als geheel.

Seksualiteit

Benjamin B. Roberts en Leendert F. Groenendijk, "'Wearing out a pair of fool's shoes": Sexual Advice for Youth in Holland's Golden Age' in: *Journal of the History of Sexuality* 13 (2004) 139-156 ontleent zijn titel aan een gedichtje van Cats. Cats blijkt een tamelijk modern pedagoog: 'Men moet een paer narre-schoenen verslijten / Eer men recht wijs wort'. Maar op het gebied van de seksualiteit moest de experimenteerlust nu ook weer niet te ver gaan. Cats was modern in het erkennen van zijn eigen seksuele driften, maar zijn advies was gebaseerd op een onbewimpeld traditionele moraal. Seksuele lusten dienden beteugeld te worden. De auteurs verklaren Cats' succes uit een goede marketingstrategie: zijn morele lessen werden smakelijk geïllustreerd en verpakt in dichtvorm. Maar Cats' lessen sloten ook aan bij de Nederlandse gewoonten. Roberts en Groenendijk zien het Nederlandse zeventiende-eeuwse gezin al als een onderhandelingshuishouden.

Roberts is ook de auteur van 'Drinking Like a Man: the Paradox of Excessive Drinking for seventeenth-Century Dutch Youths' in: *Journal of Family History* 29 (2004) 237-252. De paradox was dat stevig drinken een teken van mannelijkheid was, maar het verlies van zelfcontrole dat dronkenschap met zich meebracht nu juist als onmannelijk gold. Een dunne lijn scheidt beide artikelen, althans voor de zeventiende-eeuwen; dronken mannen en vrouwen hadden zichzelf onvoldoende in de hand en waren dus een gevaar voor de zedigheid. Praktische risico's waren er ook: wie in een 's nachts onverlichte Hollandse stad in een gracht viel, liep een groot risico te verdrinken.

Rond zaken als seksualiteit en emoties doet zich een klassiek biologiecultuur debat voor: zijn emoties biologisch, van nature gegeven en dus in alle tijden en plaatsen fundamenteel gelijk, of zijn ze veranderlijk? Een evenwichtig overzicht van de literatuur wordt gegeven door Joanna Bourke, 'Fear and Anxiety: Writing about Emotion in Modern History', in: *History Workshop* (Spring 2003) 55, 111-133. Zij geeft een sterk voorbeeld van de neiging van mensen om betekenis te hechten aan wat hen overkomt, ontleend aan de herinneringen van iemand die als twaalfjarig jongetje in de Tweede Wereldoorlog een bombardement op een limonadefabriek meemaakte, waar in een schuilkelder honderden slachtoffers vielen:

Terrible rumours started going around. People so crushed they couldn't be recognized; people sitting down there without a mark on them, just dead. Mothers with babies still in their arms. A man still holding his accordion.... Everybody was just stunned couldn't cope. Why had God let it happen? Then the stories changed. Wicked things had gone on in that shelter. People had taken drink down there; held parties. Music and dancing every night. Immorality, and they didn't care who saw it [...] People said it was a Judgement. God is not mocked! It was like Sodom and Gomorrah. Everybody felt much better after that.⁶

Het citaat laat zien dat de omgang met emoties maakbaar is, maar zegt niets over de vraag of de emoties zelf veranderlijk zijn of niet.

Het was niet altijd God die zaken liet gebeuren, soms waren het ook mensen die voor God speelden. Dat geldt voor de vroege praktijk van kunstmatige inseminatie in de Verenigde Staten, waarover gerapporteerd wordt in Cynthia R. Daniels en Janet Golden, 'Procreative Compounds: Popular Eugenics, Artificial Insemination and the Rise of the American Sperm Banking Industry', in: *Journal of Social History* 38 (fall 2004) 1, 5-27. Donorzaad werd vanaf het begin gezocht met in het achterhoofd de verbetering van de menselijke soort. Het eerste in de literatuur beschreven geval dateert uit 1884 en het zaad werd geleverd door de 'best looking member' van het medische studiejaar waartoe de arts behoorde. Medische studenten waren in de vroege periode een belangrijke bron van donorzaad. Het aantal klinieken waar kunstmatige inseminatie werd aangeboden steeg, totdat Aids de zorg over de herkomst van het zaad veranderde. Om te voorkomen dat Aids wordt overgedragen, wordt donorzaad nu ingevroren, terwijl de donor getest wordt. Dat leidde tot een sterke concentratie van het aantal betrokken klinieken: in 2001 waren er nog maar 28 spermabanken in de Verenigde Staten. Uit catalogi kunnen nu de kwaliteiten van de donor geselecteerd worden. Voor de hand liggende erfelijke factoren als

⁶ Zoals geciteerd op p. 127.

lengte en de kleur van huid, ogen en haar kunnen gekozen worden. Daarnaast is het in sommige gevallen ook mogelijk om factoren te kiezen waarvan de erfelijkheid minder duidelijk is. Verschillende spermabanken geven informatie over het aantal jaren onderwijs dat de donor gevolgd heeft. Cryobank meldt dat de meerderheid van hun donoren afkomstig is van de prestigieuze universiteiten UCLA, USC, Stanford, Harvard en MIT. Twee spermabanken verkopen zaad van gepromoveerden, dat per portie 70 dollar meer moet opbrengen. Tien banken maken het mogelijk om zaad van de juiste religieuze achtergrond aan te schaffen, en het is ook mogelijk te selecteren op favoriete muziek of favoriet soort huisdier. Hoewel het lijkt of daarmee een grote keuzemogelijkheid bestaat, is er in feite een overaanbod – en naar we mogen aannemen dus een overvraag – van nogal clichématige witte mannelijke uiterlijkheden op de commerciële zaadmarkt.

In hetzelfde nummer stelt Alan Petigny, 'Illegitimacy, Postwar Psychology, and the Reperiodization of the Sexual Revolution, in: *Journal of Social History* 38 (fall 2004) 1, 63-79 dat in de Verenigde Staten de seksuele revolutie al begon in de jaren 1940 en 1950. Het aantal buitenechtelijke zwangerschappen nam al toe, voordat na 1960 de pil en de lossere omgang met sex in de media hun invloed konden hebben. Petigny schrijft dat toe aan de minder gereuleerde omgang tussen de seksen in de Tweede Wereldoorlog en aan een bredere acceptatie van seksualiteit.

Nederland

Bas J.P. van Bavel en Jan Luiten van Zanden, 'The jump-start of the Holland economy during the late-medieval crisis, c.1350-c.1500', in: *Economic History Review* 57 (2004) 503-532 constateren dat de moderne economie van Holland al uit de laatmiddeleeuwse crisisperiode moet dateren. Jansen en Blockmans schreven het succes van de Hollandse economie in deze periode toe aan lage lonen. Van Bavel en Van Zanden laten nu zien dat de lonen in de pas liepen met omringende gebieden. De Boer, Van Zanden en Van Bavel zelf meenden eerder dat de problemen bij het verbouwen van graan op de natte veengrond de trigger vormden. In dit artikel menen Van Bavel en Van Zanden nog wel dat het ecologische probleem belangrijk was, maar ze constateren dat dit probleem het sterkst speelde na 1400, terwijl de eerste fase van robuuste groei al voor 1400 plaatsvond. De auteurs voeren aan dat de groeiende sectoren van de Hollandse economie (steenbakken, haringvissen, bleken) relatief kapitaalintensief waren. Ze schrijven dat toe aan de late ontginning van Holland. In de Hollandse *frontier*-maatschappij waren feodalisme en stedelijke gilden weinig ontwikkeld, en de lonen hoog. Omdat er al veel in kapitaalintensieve technologie geïnvesteerd was, kon de Hollandse economie goed overweg met de loonstijgingen die in heel Europa volgden op de peststerfte van het midden van de

veertiende eeuw. Omdat die sterfte in Holland relatief laag was en de bevolking in de vijftiende eeuw steeg, daalden de lonen in Holland na 1400, wat de Hollandse economie nog concurrerender maakte.

Mehmet Bulut, 'Rethinking the Dutch Economy and Trade in the Early Modern Period 1570-1680', in *The Journal of European Economic History* 32 (2003) 391-424 geeft een standaard overzicht van de economie van de Gouden Eeuw van de Republiek. Vernieuwender is Oscar Gelderblom en Joost Jonker, 'Completing a Financial Revolution: The Finance of the Dutch East India trade and the Rise of the Amsterdam Capital Market, 1595-1612', in: *Journal of Economic History* 64 (2004) 641-672. Gelderblom en Jonker laten zien hoe de aandelen in de VOC een hele secundaire financiële markt mogelijk maakten, waarbij de gemakkelijk verhandelbare aandelen VOC als onderpand konden dienen. Het toegenomen gemak in geldverkeer droeg bij aan een verlaging van de rentevoet.

Oscar Gelderblom, 'Coping with the Perils of the Sea: The Last Voyage of "Vrouw Maria" in 1771', in: *International Journal of Maritime History* 15 (2003) 2, 95-115 verhaalt van een Nederlands schip dat met een lading van suiker, textiel, metaal en elf schilderijen voor de Russische Tsarina Catherina II bij Turku verging. Door een gedetailleerde reconstructie laat Gelderblom zien hoe gered werd wat er te redden viel en hoe de financiële claims afgewikkeld werden. Lokale hulp moest betaald worden, de geredde lading verkocht, verklaringen opgemaakt, Amsterdamse kooplieden en verzekeraars geïnformeerd, en tenslotte alles verrekend. Makelaar Tamme Beth, schipper Reynoud Lourens en de betrokken kooplieden en verzekeraars zetten hun carrières gewoon voort. Het systeem ving de tegenslag soepel op, zo concludeert Gelderblom, en de rijkdom aan details in het artikel maakt die conclusie geloofwaardig.

Verscheidene andere artikelen in dit nummer hebben ook betrekking op Nederlandse geschiedenis. Stephen Friend, 'The North Sea Liquor Trade, c. 1850-1893', in: *International Journal of Maritime History* 15 (2003) 2, 43-71 beschrijft de bevoorrading van de vissersvlooten op de Noordzee met alcohol. In tegenstelling tot het beeld tot nu toe in de geschiedschrijving was deze handel niet geheel in Nederlandse handen, maar slechts gedeeltelijk. Onrust over de mogelijke effecten van alcohol aan boord maakte er in de jaren 1890 een einde aan. Louwrens Hacquebord, Frits Steenhuisen en Huib Waterbolk, 'English and Dutch Whaling Trade and Whaling Stations in Spitsbergen (Svalbard) before 1660', in: *idem*, 117-134 schrijven het grotere succes van de Nederlandse walvisvaarders dan de Engelse op Spitsbergen toe aan betere organisatie en techniek. Petra J.E.M. van Dam, 'Eel Fishing in Holland: The Transition to the Early Modern Economy', in: *idem* 163-175 beschrijft hoe voor aalvisserij tussen 1400 en 1600 steeds meer kapitaal nodig was en Louis Sicking, 'Protection Costs and Profitability of the Herring Fishery in the Netherlands in the Sixteenth Century: A Case Study', in: *idem* 165-277 gaat in op de *protection costs* die haringvissers in 1547 betaalden ten gevolge van oorlogsdreiging.

Lissa Louise Roberts, 'An Arcadian Apparatus: The Introduction of the Steam Engine into the Dutch Landscape', in: *Technology and Culture* 45 (2004) 251-276 stelt dat de Nederlanders in de achttiende eeuw vooral in stoommachines geïnteresseerd waren voor watermanagement en het laten spuiten van fontein. De conclusie dat niet gekeken moet worden waarom de Nederlanders de stoommachine niet gebruikten als de Engelsen en de Belgen, maar welk praktisch nut ze er zelf van trokken, is niet nieuw. Wel een nieuw accent is dat Roberts vooral ook geïnteresseerd is in het symbolische nut van de stoommachine, de daarmee te bereiken waterbeheersing en aan te leggen tuinen.

Jan van Bavel en Jan Kok, 'Birth Spacing in the Netherlands. The Effects of Family Composition, Occupation and Religion on Birth Intervals, 1820-1885', in: *European Journal of Population* 20 (2004) 119-140 laat zien dat Nederlandse gezinnen al in de negentiende eeuw het kindertal regelden, vooral door de intervallen tussen concepties te vergroten. Lange intervallen kwamen vooral voor bij liberaal-protestanten en bij de laagste inkomensgroepen. Frans van Poppel, Marianne Jonker en Kees Mandemakers, 'Differential infant and child mortality in three Dutch regions, 1812-1909', in: *Economic History Review* 58 (2005) 272-309 gaan in op kindersterfte in Utrecht, Zeeland en Friesland. Friesland had een veel lagere sterfte in het eerste levensjaar dan de beide andere provincies, die geplaagd werden door slecht water, malaria en een hoge bevolkingsdichtheid. In iedere provincie waren er verschillen tussen sociale groepen, met de hoogste sterfte onderaan de sociale ladder. Het sociale verschil was sterker in tijden en op plaatsen met een relatief hoge sterfte. De verschillen tussen de provincies waren echter groter dan de sociale verschillen binnen de provincie of het verschil tussen stad en platteland. In Friesland kregen kinderen waarschijnlijk vaker en langer borstvoeding dan in Zeeland, wat ook weer leidde tot grotere intervallen tussen concepties.

In de negen jaar dat deze rubriek verschijnt is het aanbod van artikelen over Nederlandse onderwerpen in de internationale vakpers, vooral ook van Nederlandse auteurs, sterk gestegen. Gedeeltelijk komt dat omdat Nederlandse auteurs minder schroom hebben om iets wat het Nederlandstalig publiek al gepresenteerd is, ook internationaal te publiceren. Dat geldt bijvoorbeeld voor een themanummer van *The History of the Family* 9 (2004) 123-251. Het gaat om een bewerkte versie van de verzameling artikelen die eerder verscheen als *Historia Agriculturae* (1999) 29. Theo Engelen, Ad Knotter, Jan Kok en Richard Paping, 'Labor strategies of families: An introduction', in: *The History of the Family* 9 (2004) 123-135 leidt de set in. De auteurs willen kijken naar sociale structuur, familieomstandigheden en individuele keuzes bij de inzet van arbeid. Jan Kok, 'Choices and constraints in the migration of families: The central Netherlands, 1850-1940', in: *The History of the Family* 9 (2004) 137-158 onderzoekt verhuisbewegingen in Utrecht. Die zijn er veel, soms heen en terug, en ze leidden niet in het algemeen tot sociale stijging. Richard Paping,

'Family strategies concerning migration and occupations of children in a market-oriented agricultural economy', in: *The History of the Family* 9 (2004) 159-191 ziet een omslag van korte termijn strategieën gericht op directe inkomsten, naar strategieën gericht op verbetering op de lange termijn door investeringen in kinderen of migratie over lange afstand. Ad Knotter, 'Poverty and the family-income cycle: Casual laborers in Amsterdam in the first half of the 20th century', in: *The History of the Family* 9 (2004) 221-237 onderzoekt de gezinscyclus en de inkomstenbronnen van Amsterdamse losse havenarbeiders en hun gezinnen. De vrouwen van deze losse arbeiders werkten vaker buiten de deur dan die van geschoolde arbeiders. Engelen, Kok en Paping trekken ten slotte de conclusies uit deze studies en die van Eric Vanhaute over twee dorpen in de Belgische Kempen.

Ook Hilde Bras, 'Social change, the institution of service and youth: the case of service in the lives of rural-born Dutch women, 1840-1940', in: *Continuity and Change* 19 (2004) 265-282 is gebaseerd op al in het Nederlands verschenen werk. Het artikel gaat in op de betekenis van dienen in het leven van Zeeuwse dienstmeisjes.⁷ Maria Grever en Berteke Waaldijk, 'Women's Labor At Display: Feminist Claims to Dutch Citizenship and Colonial Politics around 1900', in: *Journal of Women's History* 15 (2004) 4, 11-18 geeft een inleiding op de geschiedenis van de nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1898, waarover de auteurs in het Nederlands en in het Engels een boek schreven.⁸ Jan Kok, Kees Mandemakers en Henk Wals, 'City Nomads. Changing Residence as a Coping Strategy, Amsterdam, 1890-1940', in: *Social Science History* 29 (2005) 15-43, behandelt verhuizen in Amsterdam, materie die de auteurs eerder in een voorloper van dit tijdschrift aansneden.⁹

Henk Gras en Harry van Vliet, 'Paradise Lost nor Regained: Social Composition of Theatre Audiences in the Long Nineteenth Century', in: *Journal of Social History* 38 (winter 2004) 2, 471-512 is gebaseerd op een grote database van bezoekers van opera en toneel in Rotterdam tussen 1773 en 1912. De standaard visie is dat toneel een zinkend cultuurgoed was en dat daardoor de elite naar de opera werd verdreven. Gras en Van Vliet vinden van zo'n beweging in Rotterdam maar weinig terug: er is juist een opvallende continuïteit in de sociale samenstelling van het publiek.

7 H. Bras, *Zeeuwse meiden. Dienen in de levensloop van vrouwen, ca. 1850-1950* (Amsterdam 2002).

8 *Feministische Openbaarheid. De nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1898* (Amsterdam 1998); *Transforming the Public Sphere: The Dutch National Exhibition of Women's Labor in 1898* (Chapel Hill, NC 2004).

9 J. Kok, K. Mandemakers en H. Wals, "'Toen scharrelde ze met haar hele zoodje naar een derde-achterkamer". Verhuizen als bestaansstrategie, Amsterdam 1890-1940', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 29 (2003) 333-360.

Sjaak van der Velden, 'Strikes in Global Labor History. The Dutch Case', in: *Review* 26 (2003) 381-405 is een antwoord op kritiek op Van der Veldens proefschrift. Daarin gaf hij een nieuwe interpretatie van de ontwikkeling van stakingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw.¹⁰ Stakingen hebben verschillende kwantificeerbare aspecten: aantal, duur, betrokken arbeiders, betrokken bedrijven. Welke van deze grootheden geteld wordt, beïnvloedt de stakingsstatistiek sterk. Om een voorbeeld te geven: op 24 november 1923 brak het Twentse textielconflict uit dat 218 dagen duurde, en waarbij in negentien bedrijven 22.000 arbeiders werden uitgesloten. Twee dagen later begonnen vier zakkennaaiers bij de firma Mogendorff in Amsterdam een staking voor een garantieloon, die zij een week volhielden.¹¹ Wie alleen het aantal arbeidsconflicten telt, telt het veel grotere Twentse conflict net zo zwaar als het kleine Amsterdamse. Het ligt meer voor de hand een maat te gebruiken waarbij ook duur en betrokken arbeiders meewegen. Een veel gebruikte maat is het aantal arbeidsdagen dat door het conflict niet gewerkt wordt. Het Twentse conflict telde 2.734.850 niet gewerkte dagen, dat bij Mogendorff 24. Bovendien is niet helemaal duidelijk welke activiteiten meegeteld moeten worden als stakingen. Zo telt de 110 wel uitsluitingen mee als stakingen, maar politieke stakingen niet. Van de Velden is vooral geïnteresseerd in stakingen als uitingen van arbeidersverzet, en maakt die keuze precies omgekeerd. Het Twentse textielconflict is voor hem een uiting van ondernemersstrijdbaarheid, niet van arbeidersverzet, en hij laat het buiten beschouwing. De standaard visie op stakingen is dat er in Nederland in de tweede helft van de twintigste eeuw minder gestaakt werd dan in de eerste helft. Dat is bijvoorbeeld de uitkomst wanneer niet-gewerkte dagen geteld worden. Maar met de genoemde variabelen zijn ook andere accenten te leggen. Van der Velden hecht veel gewicht aan het aantal deelnemende stakers en komt tot de conclusie dat de stakingsactiviteit in de tweede helft van de twintigste eeuw niet minder was dan in de eerste helft. Dat komt doordat in de tweede eeuw helft heel lange conflicten minder voorkomen en korte, demonstratieve, maar soms massale stakingen in belang toenemen. Het niet meetellen van uitsluitingen, die in de tweede helft van de eeuw nauwelijks meer voorkwamen, werkt die conclusie ook in de hand. De besprekers van zijn proefschrift toonden zich door die conclusie niet overtuigd. In dit artikel presenteert Van der Velden op exemplarische wijze zijn data. Hij laat in grafieken zien wat de verschillende componenten (aantal stakingen, aantal bedrijven, aantal stakers) apart opleveren, het aantal niet gewerkte dagen, en

¹⁰ S. van der Velden, *Stakingen in Nederland: Arbeidersstrijd 1830-1995* (Amsterdam 2000).

¹¹ Van der Velden heeft de database met zijn stakingsgegevens toegankelijk gemaakt op <http://www.iisg.nl/databases/stakingen.html> (24 mei 2005). De hier gebruikte voorbeelden zijn daaraan ontleend. De database laat ook zien hoezeer de uitsluiting in belang afneemt. Op 2 mei 2005 waren er 624 uitsluitingen in de periode 1900-1949 geregistreerd en 10 in de jaren 1950-1999.

verschillende formules, waaronder zijn eigen. Van der Veldens conclusie is dat zijn eigen manier van meten de juiste is, maar de verschillende uitkomsten in het artikel maken juist duidelijk dat voor verschillende vraagstellingen verschillende varianten van de formule zeer verschillende antwoorden kunnen opleveren, en dat er dus niet één juiste formule is.

Een groot aantal artikelen in de internationale vakpers is de oogst van de bloei van de Nederlandse techniek- en bedrijfsgeschiedenis, onder meer in *TIN-20*. Rob Raven en Geert Verbong, 'Dung, Sludge, and Landfill: Biogas Technology in the Netherlands, 1970-2000', in: *Technology and Culture* 45 (2004) 519-539 bespreekt drie manieren om afval kwijt te raken en stelt de vraag waarom de ene milieu-technologie wel succes heeft en de andere niet. Een heel themanummer vol over het *hot topic* netwerksamenleving is *History and Technology* 20 (september 2004) 3. Geert Verbong en Erik van der Vleuten, 'Under Construction: Material Integration of the Netherlands 1800-2000', in: *History and Technology* 20 (2004) 205-226 beschrijft netwerken als het elektriciteitsnet en het gasnet en naar knooppunten in netwerken als Schiphol en de Rotterdamse haven. Janneke Hermans en Onno de Wit, 'Bourses and brokers: stock exchanges as ICT junctions', in: *History and Technology* 20 (2004) 227-247 kijkt naar de Amsterdamse effectenbeurs als een knooppunt in netwerken. Adri A. Albert de la Bruhèze en Anneke H. van Otterloo, 'The Milky Way: infrastructures and the shaping of milk chains', in: *History and Technology* 20 (2004) 249-269 onderzoekt het netwerk dat de koe verbindt met de melk op onze keukentafel. Mila Davids, 'The fabric of production: the Philips industrial network', in: *History and Technology* 20 (2004) 249-269 beschrijft Philips als een netwerk van grondstoffen, halfabrikaten en producten. Een dergelijk themanummer van Nederlandse bodem kan natuurlijk niet zonder een bijdrage over natte netwerken. Erik van der Vleuten en Cornelis Disco, 'Water wizards: reshaping wet nature and society', in: *History and Technology* 20 (2004) 291-309 leveren die. Henk van den Belt, 'Networking nature, or serengeti behind the dikes', in: *History and Technology* 20 (2004) 311-333 besluit het nummer met een beschouwing over de productie van natuur in de Ecologische Hoofdstructuur. Ook elders krijgt het netwerk aandacht. Mila Davids, 'The Privatisation and Liberalisation of Dutch Telecommunications in the 1980s', in: *Business History* 47 (2005) 219-243 laat zien hoe het Ministerie van Financiën en de PTT hun belangen veilig stelden bij de liberalisatie van de Nederlandse telecommunicatie markt. Het artikel biedt een vergelijking met de ontwikkelingen in een aantal andere landen. En passant worden ook heel wat gegevens over de ontwikkeling van de PTT op de lange termijn geboden. In het themanummer 'Uncovering Labour in Information Revolutions' van het *International Review of Social History* 48 (2003) Supplement II wordt gewezen op een vaak verwaarloosd aspect van de netwerk-maatschappij: de hoeveelheid menselijke arbeid die het kost om de benodigde netwerken te onderhouden. Een figuurlijk netwerk staat centraal in F. Kees

Boersma, 'The Organization of Industrial Research as a network Activity: Agricultural Research at Philips in the 1930s', in: *Business History Review* 78 (2004) 255-272. Hier gaat het om het netwerk van NatLab directeur Gilles Holst in kringen van het agrarische onderzoek. Er is ook een consequentie in de sfeer van de materiele netwerken: elektrisch verlichte kassen.

Rob van Ginkel, 'Re-creating "Dutchness": cultural colonisation in post-war Holland', in: *Nations and Nationalism* 10 (2004) 421-438 gaat in op de pogingen van organisaties als Volksherstel en het Nationaal Instituut om na de Duitse bezetting het Nederlandse volkskarakter weer op te bouwen. Zoals Prins Bernhard – voorzitter van het bestuur van het Nationaal instituut – al in 1946 constateerde, had het Nederlandse volk geen trek in de eenheidsbevorderende activiteiten die de bezorgde elite bedacht had om de maatschappelijke modernisering te beheersen.

Wilfred Dolfsma, 'Radio and Magazines: valuing pop music in the Netherlands (1955-1965)', in: *Media History* 10 (2004) 29-42, vertelt hoe ondanks de verzuilde structuur van de Nederlandse radio en pers popmuziek toch de Nederlandse jeugd wist te bereiken.

Matthijs Kalmijn, Paul de Graaf en Jacques Janssen, 'Intermarriage and the risk of divorce in the Netherlands: The effects of differences in religion and in nationality, 1974-94' in: *Population Studies* 59 (2005) 71-85 test de hypothese dat de duivel slaapt tussen gehuwden met een verschillend geloof. Inderdaad blijkt dat in Nederland in het laatste kwart van de twintigste eeuw nog steeds het geval: katholieke-protestants of joods-niet joods gemengde huwelijken eindigen vaker in een scheiding dan religieus homogame huwelijken. Erling Rasmussen, Jens Lind en Jelle Visser, 'Divergence in Part-Time Work in New Zealand, the Netherlands and Denmark', in: *British Journal of Industrial Relations* 42 (2004) 637-658 vergelijkt deeltijdwerken in de drie genoemde landen in de afgelopen twintig jaar. In Denemarken nam deeltijdwerken in die tijd af van twintig tot vijftien procent van de beroepsbevolking, in Nieuw Zeeland gebeurde het omgekeerde en in Nederland nam het toe van een kwart tot een derde. In alle drie de landen werkten meer vrouwen dan mannen in deeltijd. De keuze in Denemarken en Nederland komt wat meer overeen met de lokale wensen. Nieuw Zeelanders werken vaker in deeltijd omdat ze geen keus hebben. De auteurs doen een voorzichtige voorspelling dat het Deense model, waarbij veel vrouwen werken en deeltijd werken vaker een opstapje is naar voltijd werken, wel eens de toekomst voor alle drie de landen zou kunnen zijn. Dat is dan in tegenspraak met het gegeven dat voorlopig in Europa ongeveer een derde van de werknemers, mannen en vrouwen, graag korter zou werken en bijna niemand langer.

G. Garcia en H. Prast, 'Depositor and Investor protection in the EU and the Netherlands: a Brief History', in *The Journal of European Economic History* 32 (2003) 307-348 geeft een overzicht van de zeer recente geschiedenis van het toezicht op banken en andere financiële dienstverleners.

John Komlos, 'An anthropometric history of early-modern France', in: *European Review of Economic History* 7 (2003) 159-189 constateert dat Franse rekruten aan het eind van de zeventiende eeuw zeer kort waren. Gemiddeld waren Franse mannen maar 1.62 lang. In 1740 waren ze een stuk langer. Komlos is de koning van de mensenmeters.¹² Met zijn gebruikelijke zelfvertrouwen betoogt hij dat in zijn cijfers de impact van de crisis van de zeventiende eeuw te zien is. Met allerlei metingen laat hij zien dat achter de lengteverschillen sociale verschijnselen schuilen. Temperatuurverschillen van jaar tot jaar beïnvloeden de oogst en de behoefte aan voedsel, en werken dus door in de lengte. Het noorden van Frankrijk en de kust van de Middellandse zee leveren langere soldaten dan het centrum van het land. Hoe hoger op de sociale ladder, hoe langer de zonen. Op een aardige manier toont Komlos aan dat lengte afhankelijk is van voedsel: de zoons van bakkers en andere voedselbereiders zijn langer dan anderen uit hun sociale laag. Tegen de tijd dat de lengte van de Franse rekruten piekt, in de jaren 1740, beschikken we ook over cijfers uit andere Europese landen. Ook daar is er een piek in de jaren 1740 en een geleidelijke daling van de lengte gedurende de rest van de achttiende eeuw. Komlos wijst er op dat het dieptepunt lang niet zo laag was als in de jaren 1670 en meent dat daarom de achteruitgang van de voedingsstandaard niet gezien kan worden als een belangrijke verklaring voor het uitbreken van de Franse Revolutie, zoals Labrousse ooit betoogde.

Met het meten van lengtes vullen Komlos en Jörg Baten ook een themanummer van *Social Science History* 28 (2004) 2. Daarin blijkt dat dit inmiddels een zo respectabel onderdeel van de wetenschap is dat Roderick Floud en Stanley Engerman hun herinneringen aan de vroege antropometrie al te boek stellen. Voor Nederland is relevant Michael R. Haines, 'Growing Incomes, Shrinking People – Can Economic Development Be Hazardous to Your Health? Historical Evidence for the United States, England, and the Netherlands in the Nineteenth Century', in: *Social Science History* 28 (2004) 249-270. Haines constateert dat de 'Antebellum puzzle' ook in Engeland en Nederland een probleem is. Deze puzzel houdt in dat Noord-Amerikaanse mannen in het midden van de negentiende eeuw gemiddeld korter werden, in een tijd van economische groei. Ook voor Engelse en Nederlandse mannen blijkt dit op te gaan. Haines komt als verklaring met een reeks van gezondheidsrisico's: in alle drie de landen namen de verstedelijking en het transportnetwerk toe, zodat besmettingen sneller overgedragen werden. Meer mensen waren voor hun inkomen geheel op de arbeidsmarkt aangewezen. Ook de graanmarkt raakte steeds meer geïntegreerd op wereldschaal, zoals we uit het globalisatie-debat al wisten. Bij slechte conjunctuur werden dus grote groepen op dezelfde manier getroffen. Vandaar dat de lengte synchroon afnam.

12 En van de paardenmeters. Zie John Komlos, 'On the Size of Horses during the Industrial Revolution', http://www.vwl.uni-muenchen.de/lk_komlos/horses.pdf (17 mei 2005).

Nieuwe en oude tijdschriften

Komlos is ook de man achter het in 2003 gestarte tijdschrift *Economics and Human Biology*. Als hij na de eerste twee jaargangen de balans opmaakt over de eerste 36 artikelen blijkt bijna een derde over antropometrie te gaan en de invalshoek veel vaker economisch dan biologisch te zijn.¹³ Komlos haalde onlangs het nieuws met een bericht dat gebaseerd is op een artikel in zijn tijdschrift. In John Komlos en Marieluise Baur, 'From the tallest to (one of) the fattest: the enigmatic fate of the American population in the 20th century', in: *Economics and Human Biology* 2 (2004) 57-74 wordt geconstateerd dat de Amerikanen in het midden van de negentiende eeuw een paar centimeter langer waren dan Europeanen, en slank. Aan het eind van de twintigste eeuw waren de Nederlanders, Zweden en Noren het langst en de Denen, Britten en Duitsers ook drie tot zeven centimeter langer dan de Amerikanen. De Amerikanen zijn nu dik, en leven gemiddeld korter dan Noordwest Europeanen. Komlos en Baur schrijven dat toe aan grotere sociale gelijkheid, en een beter gezondheidsstelsel en sociaal vangnet in Europa. Het zijn dezelfde factoren die aangehaald zijn door Kollmeyer en die zou kunnen concluderen dat het klassencompromis goed voor de gezondheid is. Wat van al deze constatering de pers haalde, was natuurlijk niet de dikte van de Amerikanen of hun mindere verzorgingsstaat, maar het feit dat zij in de strijd om het langste wereldburgerschap terrein verloren hadden.

De feitelijke basis van hetgeen Haines en Komlos en Baur over de Nederlanders zeggen, vindt bevestiging in Hans de Beer, 'Observations on the history of Dutch physical stature from the late-Middle Ages to the present', in: *Economics and Human Biology* 2 (2004) 45-55. In de Middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne periode waren Nederlanders langer dan in de eerste helft van de twintigste eeuw. Rond 1900 was de achteruitgang ingelopen en in de twintigste eeuw volgde een spectaculaire groei, gebaseerd op goed eten en een solide verzorgingsstaat.

Zoals uit *Economics and Human Biology* al blijkt, blijven voor de sociaal-economische geschiedenis relevant nieuwe bladen, met allerlei specialismen op de markt komen, ook nog in gedrukte vorm. *Atlantic Studies. Literary, Cultural and Historical Perspectives* verschijnt sinds 2004 twee keer per jaar bij Routledge. Het eerste nummer is speciaal veelbelovend voor ons vak. William O'Reilly, 'Genealogies of Atlantic Studies', in: *Atlantic Studies* 1 (2004) 66-84 gaat in op de intellectuele achtergrond van het idee van Atlantische geschiedenis. De meeste geschiedenissen van zeeën en hun kusten grijpen terug op het werk van Braudel, maar de promotie van de gedachte dat de kusten van de Atlantische oceaan iets met elkaar hebben heeft daarnaast zijn wortels ook

13 J. Komlos, 'Editor's note', in: *Economics and Human Biology* 2 (2004) 1-3.

sterk in de politiek en de politieke geschiedenis. Volgens Walter Lippmann was – in de context van de Amerikaanse oorlogsdoelen in de Tweede Wereldoorlog – zelfs Zwitserland deel van de Atlantische gemeenschap. Donna Gabaccia, ‘A long Atlantic in a wider world’, in: *Atlantic Studies* 1 (2004) 1-27 constateert in een mooi overzichtsartikel dat er in de literatuur juist een samenhang tussen de Atlantische kusten gezien wordt in de jaren 1500-1800. Daarbij meent Gabaccia op grond van haar eigen onderzoek dat de banden tussen de Atlantische kusten na 1750 langzaam minder sterk werden, maar tot diep in de negentiende eeuw voelbaar waren. In de negentiende eeuw kwamen daar vervolgens weer de banden tussen de Atlantische kusten voor in de plaats, die O’Rourke en Williamson zien in het ‘industrial era of globalization’.¹⁴ Ten slotte volgt er dan na 1900 de ‘Atlantische eeuw’ van de Amerikaanse dominantie. In navolging van Peter Linebaugh en Marcus Rediker onderscheidt Gabaccia de dominante Angelsaksische ‘White Atlantic’, een Afrikaans/Caraïbisch/Afro-Amerikaanse ‘Black Atlantic’ en een revolutionaire ‘Red Atlantic’.¹⁵ De eerste twee blijven duidelijk in stand; de ‘Red Atlantic’ moet het in de negentiende eeuw hebben van revolutionaire migranten en in de twintigste eeuw van het gedeelde revolutiejaar 1968.¹⁶ Naast deze sociaal-historische bijdragen, kent *Atlantic Studies* – zoals de ondertitel al duidelijk maakt – ook artikelen over literatuur en cultuur.

Het tijdschrift *Food & History* verschijnt sinds 2003 twee keer per jaar. Artikelen lopen uiteen van vrij technische bijdragen over het meten van de kwaliteit van Franse wijn tot een essay van Marietje van Winter over feestmaalen in de late Middeleeuwen als een communicatiemiddel. Alle tijdvakken en delen van de wereld komen aan de orde, maar met een zwaartepunt in het vroegmoderne en moderne Europa. Een goed voorbeeld van een artikel in dit blad vormt de bijdrage van redacteur Peter Scholliers, ‘Anonymous cooks and waiters: Labour markets and the professional status of restaurant, café and hotel personnel in Brussels, 1840s-1900s’, in: *Food & History* 2 (2004) 137-165. Opklimmen in het restaurantwezen deed men door in verschillende restaurants ervaring op te doen. Opvallend is de grote reislust. Vooral na 1860 kwam veel van het mannelijk personeel in de Brusselse restaurants van elders, met name uit Frankrijk.

Naast gedrukte nieuwe tijdschriften zijn er ook steeds meer on-line alternatieven. Zo presenteert Business and Economic History On-Line de papers

14 Kevin H. O’Rourke en Jeffrey G. Williamson, *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-century Atlantic Economy* (Boston Mass. 1999).

15 Peter Linebaugh en Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra. Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic* (Londen en New York 2000).

16 Zie daarvoor ook Donna Gabaccia, Franca Iacovetta en Fraser Ottanelli, ‘Laboring Across National Borders: Class, Gender, and Militancy in the Proletarian Mass Migrations’, in: *International Labor and Working-Class History* (2004) 66, 57-77.

van de Business History Conference op <http://www.h-net.org/~business/bhcweb/publications/BEHonline/beh.html> (24 mei 2005). De conferenties van 2003 over 'Regions, Nations and Globalization' en 2004 met als thema 'Netwerken' zijn nu on-line beschikbaar. Veel van de bijdragen zullen ongetwijfeld ook nog ergens als tijdschriftartikel verschijnen.

Ook de koers van bestaande bladen is natuurlijk interessant. Acht jaar geleden wijdde deze rubriek een korte beschouwing aan de *Annales*.¹⁷ Ooit het vlaggenschip van de sociale geschiedenis, maar al lang een beetje in verval, zo luidt de opinie in het vak. Klopt dat? Voor een kwantitatieve analyse werden tien nummers onder de loep genomen: de jaargang 2003 en de eerste vier nummers van 2004.¹⁸ Nog steeds is er in de *Annales* ruim aandacht voor verre landen en culturen: de helft van de artikelen heeft een buiten-Europees onderwerp. Binnen Europa zijn Frankrijk en andere Mediterrane landen, vooral Italië, sterk oververtegenwoordigd. Drie artikelen over Duitsland (tien procent) vormen de enige uitstap naar het Europa van bier en boter. Naar periode is er weer een ruime spreiding: de twintigste eeuw, de negentiende eeuw, de vroegmoderne periode en alles voor 1500 (inclusief drie artikelen over de prehistorie) krijgen ieder ongeveer evenveel ruimte. Thematisch zijn de meeste bijdragen sociaal-politiek (38 procent, met onderwerpen als staatsvorming, burgerschap of collectieve actie) of sociaal-cultureel (25 procent). Historiografische en economische onderwerpen vormen ieder een achtste van het totaal, waarbij de economische bijdragen nimmer sterk kwantitatief zijn, maar bijvoorbeeld een dossier over handelsnetwerken (*Annales Histoire, Sciences Sociales* 58 (2003) 569-674). Representatie in strikte zin is nog slechts het onderwerp van twee artikelen, maar er is bijvoorbeeld een themadeel over nationale verbeelding en mythes, in *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 58 (2003) 37-134, en een over de herinnering aan de eigen familie in familiechronieken in *Annales Histoire, Sciences Sociales* 59 (2004) 785-858. In verschillende onderwerpen, zoals slavernij, grenzen, sacraliteit en religie toont de *Annales* nog bij de tijd te zijn. Rebecca J. Scott en Michael Zeuske laten in 'Le droit d'avoir des droits: Les revendications des ex-esclaves à Cuba (1872-1909)', in: *Annales, Histoire, Sciences Sociales* 59 (2004) 521-545 zien hoe geëmancipeerde slaven zich langzaam ook het recht toe-eigenen om voor hun rechten in procedures op te komen. Opvallend is dat door zo'n wereltijdschrift de globale verbanden weinig gelegd worden. Er is een theoretisch artikel over de kruisverbanden tussen nationale geschiedenissen, de *entangled, shared of connected history*: Michael Werner en Bénédicte Zimmermann, 'Penser l'histoire croisée: entre empirie et réflexivité', in: *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 58 (2003)

17 *TvSG* 23 (1997) 76-77.

18 Dat gebeurde door Leo Lucassen, die zo vriendelijk was toe te staan van zijn tellingen gebruik te maken.

7-36. Ook vooraanstaande Duitse historici vinden dat een aantrekkelijk begrip. In de praktijk worden er in de thematische blokken die de nummers van de *Annales* vullen zelden systematische vergelijkingen gemaakt, en de verbindingen op lange afstand komen niet veel aan de orde.

Het Britse *Business History* komt ieder jaar met een overzicht van tijdschriftartikelen op het eigen terrein, geschreven door steeds wisselende auteurs. Dat geeft vaak een navolgenswaardige frisse kijk op de tijdschriftartikelen, maar soms is de taaië werkelijkheid sterker dan de wens een frisse blik te hebben. Andrew Popp citeert in 'British Business History: A Review of the Periodical Literature for 2002', in *Business History* 46 (April 2004) 155-170, 156 zijn voorganger Mansel G. Blackford. Deze Amerikaan verzocht in het overzicht over 2001 zijn Britse collega's 'stop beating the dead horse of Chandlerism'. Het heeft, zo concludeert Popp, in 2002 nog niet mogen baten. Sterker nog, het nummer *Business History* 45 (October 2003) 4 is voor een belangrijk deel gevuld met artikelen die voortbouwen op het werk van Alfred D. Chandler. Dat illustreert maar weer dat een theorie prettig houvast biedt voor historici, al was het alleen maar om te laten zien dat die theorie niet klopt.

Over de auteur

Lex Heerma van Voss (1955) is onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en bijzonder hoogleraar geschiedenis van arbeid en arbeidsverhoudingen aan de Universiteit Utrecht.

E-mail: lhv@iisg.nl